

משרד החינוך והתרבות - המחלקה לתרבות תורנית

ג ל י ו נ ו ת ל ע י ו ן ב פ ר ש ת ה ש ב ו ע
בעריכת נחמה ליבוביץ
שנת השלושים

רארא (תשל"א)

ד' ג'

ואני אקשה את לב פרשה
והרביתי את אותותי ואת סופתי בארץ מצרים

- א. שמות רבה י"ג ד': (י' א') כי אני הכבדתי את לבו. אסר ר' יוחנן: מכאן פתחון פה למינים לומר: לא היתה מסנו שיעשה תשובה. אמר לו ר' שמעון בן לקיש: ייסתם פיהם של מינין, אלא (משלי ג', לד): "אם ללצים הוא יליץ", שהקב"ה סתרה בו באדם בפעם הראשונה, שניה ושלישית ואינו חוזר בו, והוא נועל לבו סן התשובה, כדי לפרוע מסנו מה שחטא. אף כך פרעה הרשע, כיון שסיגר הקב"ה חטם פעמים ולא השגיח על דבריו, אסר לו הקב"ה: אתה הקשית ערפך והכבדת את לבך, הריני סוסיף לך סוסא על סוסאתך.
- (1) הסבר את קושיתו של ר' יוחנן.
  - (2) כיצד מישב ריש לקיש את קושיתו?
  - (3) הוכח סן הכתוב מה שאוסר ריש לקיש, שסיגר הקב"ה אליו חטם פעמים ולא השגיח ורק לאחר מזה הכביד את לבו. (שים לב: חטם פעמים דוקא!)

- ב. השוה לדברי ריש לקיש דלעיל את דבריו על אותו פ' במשלי. שבת ק"ד ע"א: אסר ריש לקיש. מה דכתיב (משלי ג' ל"ד) "אם ללצים - הוא לץ ולענוים יתן חן"? - בא ליטמא פותחין לו, בא לטהר מסייעין אותו.
- רש"י שם: "אם ללצים - הוא יליץ": מעצמו יליץ, לא יסייעוהו ולא יסנעוהו. "ואם לענוים": ולמידה טובה הוא נמשך - "יתן חן": יסייעוהו סן השמים. בא ליטמא - פותחין לו. בא ליטהר - מסייעין אותו: ומכינין לו פתח.
- (1) במה מסייעין דברי ריש לקיש כאן לפתרון שאלת ר' יוחנן דלעיל?
  - (2) מה מוסיפים דבריו כאן על דבריו שהבאנום משמות רבה?

ג. ואלה אחדות מתשובות קדמונינו בשאלה זו. רמב"ם הלכות תשובה פרק ו', הלכות א-ג: פסוקים הרבה יש בתורה ובדברי נביאים שהן נראין כסותרין עיקר זה (של בחירה חפשיה מוחלטת הנתונה ביד כל אדם, כפי שפירש בפרק הקודם) ונכשלין בהן רוב האדם, ויעלה על דעתן סתן, שהקב"ה הוא גוזר על האדם לעשות רעה או טובה, ושאינן לבו של אדם מסור לו להסותו לכל אשר ירצה. ותרי אני מבאר עיקר גדול שמסנו חזק פירוש כל אותן הפסוקים:

בזמן שאדם אחד או אנשי סדינה חוטאים, ועושה החוטא חטא שעושה מדעתו וברצונו, ראוי להיפרע מסנו, והקב"ה יודע איך יפרע: יש חטא שהדין נותן שנפרעים מסנו על חטאו בעולם הזה, בגופו או במטונו... ויש חטא שהדין נותן שנפרעין מסנו לעולם הבא ואין לעובר עליו שום נזק בעולם הזה, ויש חטא שנפרעים מסנו בעולם הזה ולעולם הבא.

במה דברים אסורים? בזמן שלא עשה תשובה. אבל עשה תשובה - התשובה כתיב לפני הפורענות. וכשם שתאדם חוטא מדעתו וברצונו, כך הוא עושה תשובה מדעתו וברצונו.

ואפשר שיחטא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דיון האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו, שמרעין מסנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו, כדי שיסרת בחטאו שיעשה; הוא שהקב"ה אמר על ידי ישעיה (ו', י'): "חשמן לב העם הזה ואזניו חכבד ועיניו השע", וכן הוא אומר (דבהי"ב לו, סז): "ויחיו מלעיבים במלאכי תאלוקים ובוזים דבריו ומתעחעים בנביאיו עד עלות חמת ה' בעמו עד לאין סרפא". כלומר: חטאו ברצונם והרבו לפשוט עד שנחחיבו למנוע מחם התשובה שהיא חמטא. לפיכך כתוב בתורת: "ואני אחזק את לב פרעה"; לפי שחטא מעצמו תחילה, והרע לישראל הגרים בארצו, שנאמר (שמות א, י): "תבה נתחכמת לו סן ירבת...". נתן הדין למנוע תשובה מסנו עד שנמרע מסנו, לפיכך חיזק הקב"ה את לבו.

וכן סיחון לפי ערוגות שהיו לו נתחייב למנוע סן תשובה, שנאמר (דברים ב', ל'): "כי הקשה ה' אליך את דותו ואמץ את לבגו...".

נמצא אומר, שלא גזר האל על פרעה להרע לישראל, ולא על סיחון לחטוא בארצו, ולא על הכנענים להתעיב, ולא על ישראל לעבור עכו"ם, אלא כולן חטאו מעצמן וכולן נתחייבו למנוע סתן התשובה.

הלכות תשובה פרק ו', הלכות ד-ה:

וכענין זה שואלים הצדיקים והנביאים בתפילתם מאת ה' לעזרם על דרך האמת, כמו שאמר דוד (ג' ט, א, פו, יא): "הורני ה' דרכך", כלומר אל ימנעוני חטאי דרך האמת, שממנה אדע דרכך וייחוד שמך, וכך זה שאמר (תהלים בא, יד): "ורוח נדיבה תסמכני", כלומר: תניח רוחי לעשות חפצך ואל יגרמו לי חטאי למנעני מתשובה, אלא תהיה הרשות בידי עד שאחזור ואנין ואדע דרך האמת, ועל דרך זו כל הדומה לפסוקים אלה.

ומהו זה שאמר דוד (תהלים כה, ח-ט): "טוב וישר ה' על כן יורה חטאים בדרך ידרך עבויים...". זה ששלח נביאים מודיעין דרכי ה' ומחזירין אותו בתשובה. ועוד: שנתן בהם כוח ללמוד ולהבין. שמידה זו בכל אדם, שכל זמן שהוא נמשך בדרכי החכמה והצדק, מתארה להו ורנדה אותם, והוא מה שאמרו חז"ל (שבת קד, ע"א) "בא ליטהר מסייעין אותו", כלומר: ימצא עצמו נעזר על הדבר.

ר' יוסף אלבו ספר העיקרים ד' פרק כ"ה.

ועל זה הדרך יתפרש מה שנמצא בכתוב, שהשם יתברך מחזק לב הרשעים ומנוע מהם דרכי התשובה, וזה, שהרע בבוא עליו המכה מתחסד ושב אל ה' מיראת העונש המוטל עליו, כמו שאמר פרעה: "חטאתי הפעם ה' הצדיק". ובעבור שזה דומה לאונס ואינו בחירי הנח ה' מחזק את לבו לאמר שבאה המכה במקרה ולא על צד ההשגחה, וזה כדי שיסור מלבו המורך שקנה מחמת המכה ויישאר על טבעו ובחירתו מבלי מכריח ואז ייבחן אם היתה תשובתו בחירות.

ובזה הצד גנעלים שערי התשובה בפני הרשעים; לא שה' ימנע מן האדם טוב בחירתו חלילה. אמר הכתוב (יחזקאל יח, לב): "כי לא אחפץ במות המת... והשיבו וחיו", אלא שה' משאירו על בחירתו בלבד מבלי מכריח מחוץ, והוא בוחר דרך לעצמו.

ר' עובדיה ספורנו ז' ג' ד"ה ואני אקשה

הנה בהיות האל חפץ בתשובת רשעים ולא במיתתם, כאמרו (יחזקאל לג, יא) "חיי אני באום ה' אם אחפוץ במות רשע, כי אם בשוב רשע מדרך רעה וחיה", אמר שירבה את אותותיו ואת מופתיו. וזה להשיב את המצרים בתשובה, בהודיעו להם גדול וחסדו באותות ובמופתים, כאמרו (שמות ט', ט"ז): "ואולם בעבור זאת העמדתיך בעבור הראותך את כחי, ולמען ספר שמי בכל הארץ", ועם זה (= יחד עם זה) היתה הכוונה שישראל יראו וייראו...

ואין ספק שלולא הכבדת הלב היה פרעה משלח את ישראל בלא ספק, לא על צד תשובה והכנעה לאל יתברך שיתנחם מחיות מורד, אף על פי שהכיר גדלו וטובו (של ה'), אלא על צד היותו בלתי יכול לסבול עוד את צרת המכות, כמו שהגידו עבדיו באמרם (י, ז): "הטרם תדע כי אבדה מצרים?!", וזאת (כלומר: אילו חזר בו ונתן לישראל ללכת) לא היתה תשובה כלל. אבל אם היה פרעה חפץ להיכנע לאל יתברך ולשוב אליו בתשובה שלימה - לא היה לו מזה שום מונע. והנה אמר ה': "ואני אקשה את לב פרעה", שיתאמץ לסבול המכות ולא ישלח מיראת המכות את ישראל, "למען שיתי אותותי אלה בקרבך" (י, א) - שמהם יכירו גדלו וטובו וישובו המצרים באיזו תשובה אמיתית.

(1) כמה תשובות שונות נאמרו בדברים דלעיל, ומה ההבדל ביניהן?

(2) מי מהם הולך בעקבות ריש לקיש?

(3) הסבר, כיצד אין דברי הרמב"ם כאן סותרים דבריו ב-הלכות-תשובה ה' ג-ד:

... ואין לו מי שיכפחו ולא גוזר עליו ולא מי שמושכו לאחד משני הדרכים, אלא הוא מעצמו ומדעתו נוטה לאיזו דרך שירצה... ודבר זה עיקר גדול הוא והוא עמוד התורה והמצוה... שהרשות בידיכם וכל שיחפץ אדם לעשות ממעשי בני אדם עושה - בין טובים בין רעים.

אא (4) עיין רמב"ן שמות ז' ג' ד"ה ואני אקשה
" "

(א) כמה תשובות שונות נותן הרמב"ן?

(ב) היש ביניהן אחת המזדהה עם אחת הדעות האמורות לעיל?